

Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: dusica@idi.hr

SAŽETAK U tekstu se u prvom redu govori o akterima društvenih promjena u urbanom prostoru na primjeru Hrvatske. Polazi se od suvremenih shvaćanja prostora tj. gradova unutar društvenih procesa globalizacije, tranzicije i neoliberalizma. Većina autora (Giddens, Castells, Soja, Ritzer, Sassen...) globalizaciju shvaća kao svjetsko umreženje s lokalnim varijacijama (glokalizacija). Od raznih tipologija aktera u prostoru autorica izabire onu Bassandovu (2001.) koja aktere dijeli na: političke, ekonomske, stručnjake i civilne aktere. Prva tri aktera čine trokut jer međusobno komuniciraju i povezuju se, dok se četvrti akter nalazi u opozicijskoj situaciji slabijega, ali sve prisutnijega aktera u rađanju civilnoga društva i demokracije. Posebna pažnja posvećena je urbanizmu kao djelatnosti (i urbanistima kao akterima), koja se definira brigom za javno dobro, uvažava javni interes, te djeluje unutar pravnih regulacija u demokratskom društvu. S obzirom da autorica pokazuje da tome nije tako, pita se radi li se o "smrti urbanizma", "novom urbanizmu" u zadatom društvenom kontekstu ili o "negativnom urbanizmu", odnosno "antiurbanizmu". Društveni okvir je Hrvatska.

Ključne riječi: prostor, grad, akteri, globalizacija, neoliberalizam, društvene promjene u urbanom prostoru.

Primljeno: siječanj 2008.

Prihvaćeno: veljača 2008.

“Roman nije alegorija. On je osjetilno iskustvo jednoga drugaćijeg svijeta. Ako ne uđete u taj svijet, ako ne dijelite uzbuđenje s njegovim junacima i ne poistovjetite se s njihovom sudbinom, nećete biti sposobni za empatiju, a u empatiji je sama bit romana. Tako treba čitati roman: udisati iskustvo. Zato počnite disati. Samo sam vas željela na to podsjetiti. I to je sve, sat je završen.”

Azar Nafisi, *Lolita u Teheranu*

1. Uvodno¹

Prostor je prirodan, prirodno zadan kao ograničenje ili kao resurs tj. kapital, ali je i društveno stvoren, kultiviran ili uništavan (Cifrić, 2007.; Roca, 2007.). Jedan dio autora sasvim negira ulogu prostora u suvremenom svijetu digitalnih tj. virtualnih komunikacija. Tako Virilio (1999.) pretpostavlja vrijeme prostoru koga smatra gotovo nevažnim. Takvi su pristupi rjeđi, dok su najčešći oni koji globalizaciju analiziraju kao premošćivanje prostornih prepreka velikom brzinom s jedne strane, a s druge kao porast važnosti lokalnoga, bilo kao dio globalizacije, bilo kao otpor prema njoj (Giddens, 1995.; Castells, 2000.; Soja, 2000.; Sassen, 2006.; Ritzer, 1998., 2004. i brojni drugi). Odatle i pojam glokalizacije. Možemo dodati da se gledano kroz prizmu aktera, prostor sam po sebi smatra akterom koji determinira društvene promjene. On nije samo preslika društva, nego i aktivni čimbenik. Tako Saskia Sassen u svojoj knjizi *Cities in a World Economy* (2006.) naglasak stavlja na porast mreže globalnih gradova, dodajući im neke nove koji postižu razinu globalnih gradova dok drugi gube na ljestvici (npr. New York i Tokyo). Globalni gradovi imaju stratešku ulogu u svjetskoj ekonomiji (i ne samo ekonomiji, D. S.), međusobno su umreženi i sličniji jedni drugima nego gradovima u svojoj bližoj okolini, regiji ili nacionalnoj državi. Ujedno ističe ulogu nacionalnih država u kojima su ti, kao i ostali gradovi, nužno smješteni i djeluju u njima i iz njih. To se posebno odnosi na one gradove čija važnost i utjecaj ne prelaze granice svojih država. Dapače, dodali bismo da se njihove uloge u razvoju pojedinih država, npr. u zemljama tranzicije tj. neoliberalizma posebno veličaju kao centri razvoja (npr. u Hrvatskoj uloga Zagreba). Dobar primjer je Europska unija čije se novopridošle članice vesele ukidanju granica dok se upravo toga neke starije članice pribojavaju. No, internacionalne migracije povećavaju se i ne mogu se zaustaviti nikakvim internim politikama (Sassen, 2006., Hodžić, 2006.).

Tako istovremeno djeluju dva naoko kontradiktorna procesa: internacionalizacija i čuvanje interesa vlastitih država, što govori u prilog tezi o važnosti prostora bilo u širem ili užem smislu. Deregulacija uloge države i privatizacija ne poništavaju njezinu važnost kao političkoga okvira za svakodnevni život ljudi (Pušić, 2006.).

¹ Ovaj tekst nastao je na temelju ponude projekta “Akteri društvenih promjena u prostoru” Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa, koji ga i financira. Istraživanje je počelo 2007. godine. U drugom dijelu provest će se empirijski dio istraživanja temeljen na metodama kvalitativnoga tipa, pretežno na analizi slučajeva.

“Globalni grad je funkcioniranje mreže i u tom smislu postoji oštar kontrast s nekadašnjim glavnim gradovima carstava. Mreže glavnih internacionalnih *business* centara stvaraju *nove geografije centralnosti*. Istovremeno, ti su centri locirani na nacionalnim prostorima pod vladavinom suverenih država. Globalna ekonomija nije smještena ‘nigdje’. Čak i *www. (World Wide Web)* smješten je u nacionalnim državnim teritorijima. Ono što se promijenilo *način* je regulacije ekonomije (i drugih djelatnosti, D. S.) u državama (Sassen, 2006.:xi). Naravno, brojni su gradovi i druga naselja koji nisu centralni komandni čvorovi, ali su i sami međusobno piramidalno ustrojeni” (Seferagić, 2006.). Kada se gradovi “personaliziraju” kao akteri, pa se kaže New York, London, Pariz, Frankfurt, Zürich, Sidney, Tokyo, Sao Paolo, Mexico City, pa i Zagreb, onda navedeni autori ne misle doslovno nego misle na aktere koji u njima stoluju i djeluju u različitim aktivnostima: ekonomskim, komunikacijskim, političkim, kulturnim, socijalnim i slično.

Osim dilema i rasprava oko globalnoga i lokalnoga, druga je kontradikcija u globalizacijskom procesu porast bogatstva bogatih i novim tipovima siromaštva. Osim ekonomskih nejednakosti koje proizvodi nova organizacija ekonomije (smanjenje broja zaposlenih, potreba za prekvalifikacijom, prostorna mobilnost itd.) i jačanja grupa investitora i poduzetnika, te menadžera (Sassen, 2006.), javljaju se i tzv. digitalne nejednakosti kao posljedica (ne)posjedovanja elektroničke opreme i (ne)znanja korištenja njome. Te se nejednakosti pokazuju u prostoru (selo – grad) i među socijalnim grupama (bogatiji – siromašniji, obrazovaniji – manje obrazovani, mlađi – stariji (Krištofić, 2007.). Položaj žene u procesu digitalnih nejednakosti iznimno je zanimljiv. S. Sassen (2006.) ističe poraslu ulogu žena u internacionalnim migracijama, a Krištofić podacima pokazuje da faktor spola igra manju ulogu u digitalnoj nejednakosti. Castells (1983.) u svoju analizu uvodi feministički pokret kao važan element urbanih socijalnih pokreta.

U hrvatskom društvu događa se sve ono, na specifičan način, što se događa u cijelom svijetu. Globalizacija djeluje kao nadređeni proces koji uobličava društvo, društvene odnose i društvene aktere. Unutar globalizacije djeluju lokalne restrukturacije i lokalni akteri uključujući se u globalne procese, ali i posebno, na način kako svako društvo definira sebe, svoje mjesto u svijetu i svoju “osobnost”.

Osnovne osobine hrvatskoga društva u neoliberalnoj situaciji naizgled su kontradiktorne: potreba za uključenjem u širu zajednicu i potreba za označavanjem vlastitoga identiteta. Hrvatsko društvo karakterizira deregulacija državnih poslova i porast lokalne moći u političkoj sferi, privatizacija i porast samostalnosti ekonomskih aktera u ekonomskoj sferi, gubitak moći planiranja kao političke i stručne djelatnosti, te pojava civilnoga sektora kao samostalnoga aktera u odnosu s navedenima. Pri tome, naglasak na nacionalnoj državi pojavljuje se ne samo kao faktor obrane od gubitka identiteta na globalnoj sceni, nego i kao potreba za samodefiniranjem, unutrašnjom konzistencijom i okosnicom vlastitoga razvoja. U tim volatilnim procesima s jedne strane na djelu je postmoderna rasap struktura i odnosa, a s druge strane novo strukturiranje, novi odnosi i novi akteri. Njihovo

rađanje može se pratiti nizom istraživanja društvene zbilje. Jedan od načina jest i istraživanje društvenih aktera u prostoru. Stoga smo i spomenuli osnovne karakteristike hrvatskoga društva od kojih svako istraživanje mora poći.

Da bi se stvorile tipologije aktera u prostoru, mora im prethoditi teorijsko hipotetski okvir koji uzima u obzir, ako nije univerzalan, specifičnosti povijesnih, političkih i socijalnih osobina pojedinih društava u vremenu i prostoru. Pokazalo se ako se empirijski želi ispitati teorija, model, tipologija, ili se žele naknadno stvoriti, univerzalne teorije djeluju samo na najapstraktnijoj razini i vrlo ih je teško primijeniti na pojedina društva. Za analizu urbanoga najbolji je primjer Castellsove teorije u knjizi *Urban Question* (1977.), gdje on, kako kažu njegovi kritičari, bira one primjere iz empirijske analize koji odgovaraju njegovoj teoriji, a ne različitim društvima u stvarnosti. Pomne analize konkretnih društava najveća su sigurnost za teorije užega dometa i eventualno modeliranje tj. tipologije. No da bi se krenulo u istraživanje, od nečega se mora početi, pa počinjemo od fleksibilnih teorijskih pristupa i otvorenih tipologija.

Upravo stoga korisne su opće i otvorene tipologije, u ovom slučaju urbanih aktera. Tipologije na neki način sugeriraju skrutnjavanje aktera u određene pretince, kao da su odijeljeni, samostalni i nepomični. U stvarnosti, oni se međusobno odnose na razne načine i aktivni su, a akcije su upravo ono po čemu ih prepoznamo. Od početaka se u sociološkoj literaturi akcije tipologiziraju. Posljedice akcija nekih aktera, u ovom slučaju, realiziraju se u prostoru tj. gradu kao opredmećeni rezultati koji ostaju dugo nakon provedenih akcija, pa i aktera koji su ih proizveli. Uloge aktera obično su šire, no nas ovdje prvenstveno zanima njihova uloga u promjenama u prostoru, prvenstveno urbanom. Iako se isključivo ne bave prostorom, ekonomski i politički akteri bit će predmetom našega interesa.

Kad govorimo o selu, situacija je malo drugačija. Seoska se socijalna struktura heterogenizira, ukoliko se radi o rekompoziciji, a ne o propadanju sela, dok su gradska složenost i gustoća puno veće. Tako u analizama aktera u selu neki autori ističu vitalna gospodarstva (Župančić, 2006.), neki navode domaće stanovništvo, ne seosko, ali i za selo zainteresirane aktere, npr. državu (Štambuk, 2006.). Rogić (2002.) znatno širi lepezu stvarnih i potencijalnih aktera na hrvatsko seosko pučanstvo, hrvatsko seosko iseljeničtvo, gradsko pučanstvo, useljenike s Istoka, državnu administraciju, javna poduzeća, poljoprivredna poduzeća, korporacije zainteresirane za seosko tržište, seljačke udruge, religijske ustanove. Seferagić (2002.) opisuje neke aktere promjena u selu: vitalna gospodarstva, poduzetne seljane, vanjske poduzetnike (one koji ne žive u selu), “zaštitare” kulture i prirode, mlade, seoska društva, političke organizacije, crkvu, obnovitelje poratnoga sela, lokalnu i mjesnu samoupravu, nove seljane (povratnike iz inozemstva, naseljene vanjske poduzetnike, umirovljenike, vikendaše...). Ova nabranja i opisi, premda različiti, korisni su za analizu aktera iako se iz njih ne očituje kriterij pa ni jasni koncept iz koga se ona navode, te se ne mogu smatrati tipologijama. S obzirom da se radi o empirijskim istraživanjima, dovoljno je navesti neke tipove, a ne nužno i tipologiju.

Predmet interesa ovoga rada jesu urbani akteri, a možemo ih razvrstavati na razne načine. Tako Petovar (2003.) urbane aktere u Srbiji dijeli na investitore, gradsku i općinsku upravu, republičku nomenklaturu, partijske nomenklature, stručnjake i profesionalna udruženja, te sudsku vlast. Možda je za nas (prije provedbe istraživanja) najprihvatljivija općenita klasifikacija koja omogućava kasnije "cizeliranje" unutar osnovnih kategorija, pa eventualno i stvaranje neke nove tipologije. Ovdje ćemo upotrijebiti već rabljenu, ali primjenjivu tipologiju M. Bassanda iz djela *Za obnovu urbane sociologije – 11 teza* (2001.), prevedenu i rabljenu od S. Vujovića (2006.). Bassand u svojoj trećoj tezi govori o tipovima aktera unutar sistema. Iako Bassand smatra prostor preslikom društva (s čime se ne slažemo) njegova je tipologija korisna za analizu europskih društava. Po njemu su akteri:

- stručnjaci za prostor (arhitekti, urbanisti, inženjeri...),
- ekonomski akteri (razna industrijska poduzeća i servisi, vlasnici gradskoga zemljišta, banke...),
- politički akteri (politički lideri, njihove partije, pokreti...),
- stanovnici (korisnici, građani, nevladine organizacije...).

Radi li se tu o tipologiji, klasifikaciji ili sistematizaciji, ovom prilikom ne smatramo važnim za ovu analizu. Držat ćemo se navedene podjele jer se ona može relativno dobro uklopiti u hrvatsku situaciju neoliberalnoga društva u kome se akteri prestrukturiraju, javljaju se novi ili se starima mijenja uloga. Ako njima dodamo aktere u kulturi i aktere znanja, premda se njima zasada nismo bavili, otvaramo polje za proširenje tipologije.

2. Politički akteri

U zemljama bivšega socijalizma najvažniju ulogu imali su država i partijska nomenklatura jer su donosili glavne odluke o razvoju društva. Planovi društvenoga razvoja "prevodili" su se u planove prostornoga razvoja različitih razina, opsega i vremena, od strateških do najnižih. Prostorni planeri imali su relativnu slobodu unutar svoga polja, ali su ipak bili *ancilla politicae*, zrcaleći društvo u prostoru. Taj odnos prema prostoru kao podređenom društvu u smislu "prazne ploče" i danas je čest u razmišljanjima mnogih.

Nakon raspada socijalizma, preko tranzicije i neoliberalizma na djelu, dolazi do znatne (ali nikako potpune) deregulacije uloge države i porasta uloge lokalnih vlasti².

² Tako nacionalne države i političke elite koje ih zastupaju u prostoru više djeluju na internacionalnom i nacionalnom nivou. Kada utječu na prostor, onda su to velike ideje i zahvati poput izgradnje cesta, mostova, naftovoda, plinovoda, željezničkih pruga, ribolovnih zona, prodaja državnih tvornica i slično, dok ih "male stvari" ne zanimaju (osim ako se tiču njihovih interesa).

Na lokalnom nivou pojavljuju se novi politički akteri dok starima opada ili raste značaj. Uz gradonačelnika i gradsku upravu postoji Ured za strategijsko planiranje razvoja grada (s posve nejasnom ulogom), gradski urbanisti i, dakako, Gradska skupština u kojoj vijećnici izglasavaju podnesene prijedloge. U toj proceduri izostavljeni su građani kao bitan akter u procesu donošenja odluka. Ne postoji čak ni pravni mehanizam njihova uključenja. Oni o svemu saznaju ili naknadno ili tijekom procedure, ali bez moći da je mijenjaju. Politički akteri često djeluju u trokutu: lokalni akteri – ekonomski akteri – stručnjaci. Četvrti tip aktera – civilni sektor (građani i nevladine organizacije) nisu četvrti potporanj mogućega četverokuta jer je njihova moć, uz primjetno napredovanje, znatno slabija.

U piramidalnoj mreži naselja veliki i veći gradovi ostaju razvojni čvorovi nejednake moći, od metropole preko makroregionalnih, regionalnih, županijskih centara i ostalih srednjih i malih gradova.

Političke stranke na lokalnoj razini brinu se za svoju prevlast, a gradove tretiraju kao mjesta vlastitoga uspjeha često pompozni ideja ili pothvata (izgradnja “jeftinih” stanova, planovi obilaznica, skijališta, stadiona, metroa...). Među većim (pa i manjim) gradovima u Hrvatskoj očita je sličnost kada se radi o velikim idejama i ignoriranju mišljenja građana koji se često tim idejama protive (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek...). Takvi primjeri bit će predmetom naših studija slučajeva.

3. Ekonomski akteri

Najveći prevrat u Hrvatskoj vjerojatno se dogodio u području ekonomije od državno-planske k liberalnoj, tržišnoj, privatiziranoj ekonomiji. Time su se pojavili brojni novi akteri, a uloga postojećih se promijenila. Mnogi autori, Sassen (2006.) posebno, naglašavaju da se tranzicija događa i u razvijenim zapadnim društvima, što se prije svega može zahvaliti globalizaciji kapitala i porastu umreženja odnosa internacionalnih aktera putem elektronskih komunikacija, ili između “prostora mjesta” i “prostora tokova” (Castells, 2000.; Roca, 2007.).

Ekonomski i politički akteri u socijalizmu mijenjali su prostor kroz urbanizaciju, deagrarizaciju, izgradnju velikih tvorničkih kompleksa, monumentalnih stambenih naselja itd. Bio je to nastavak modernizacije na socijalistički način dok se u tranziciji i neoliberalizmu nastavlja na drugi način (Hodžić, 2005.). Deregulacija uloge države, uspon tržišne ekonomije i privatizacija omogućile su velike i male privatne inicijative različitih aktera iz inozemstva (strani kapital) i tuzemstva (domaći kapital). Pojavljuju se brojni poduzetnici s velikim i malim investicijama, koji žele modernizirati proizvodnju, stvarati novu, gasiti staru (npr. propast i prodaja većine velikih poduzeća). Osim interesa za razvoj u cjelini, više se javljaju privatni interesi koji zbog vlastite koristi mogu pomoći razvoju, ali i prisvojiti javno dobro, te ga i devastirati. Takvo ponašanje može se nazvati i krađom (Pušić, 2006.; Petovar, 2006.; Vujošević, 2006.; Vujović, 2006.), a njezini počinitelji *tajkunima* (tajkun dolazi iz japanskoga i kineskoga jezika, a znači vođa, vojskovođa). F. S. Fitzgerald u knjizi *Veliki Gatsby* (2002.) taj

pojam upotrebljava za one bogataše koji su stekli bogatstvo na ne(sasvim) legalan način. *Tajkuni* nisu nova pojava u nas. Za naš interes zanimljiva je knjiga Iskre Iveljić *Očevi i sinovi – privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* (2007.) o zagrebačkim *tajkunima* u 19. stoljeću, koji su poslovali u ranom kapitalizmu stvarajući njegove institucije. Za razliku od njihovoga civiliziranog ponašanja, sudjelovanja u kulturnim događajima i ulaganja u javna dobra grada (parkove, šetališta, muzeje, kazališta...), poklanjanja pojedinih javnih objekata gradovima, suvremeni *tajkuni* otvoreno i bahato brinu o privatnim interesima, a javno dobro ne samo da ih ne zanima nego ga nastoje i privatizirati, često i uništiti. Između ostalih “tragova zločina” oni su najvidljiviji u prostoru, osobito gradskom prostoru.

O brojnim zahvatima u prostoru i na prostoru zanimljivo pišu spomenuti autori iz Srbije (iz Beograda i Novoga Sada) gdje se događaju “čudesna” u prostoru zahvaljujući trokutu: političari – ekonomski akteri – stručnjaci. Ti se gradovi, usprkos starim nedostacima, više gotovo ne mogu prepoznati. Odvija se uzurpacija javnih površina, nadogradnje, rušenja starih zaštićenih spomenika i gradnja novih monstruoznih zdanja, privatizacija najljepših dijelova grada i okolice za stanovanje i druge privatne namjene, a sve to na nelegalan, polulegalan ili neopravdano legaliziran način (“dolina lopova” u Novom Sadu, D. S). “Pravna država” i lokalne vlasti izigravaju pravo i pravila struke u korist onih koji imaju novac i moć. S druge strane gentrifikacije (o upotrebi navedenoga pojma u našem društvenom okruženju treba valjano razmisliti) buja pauperizacija i siromaštvo, a očituju se u prostoru u najgorem vidu sirotinjskih četvrti bez osnovne infrastrukture, s lošom izgradnjom, nehigijenskim uvjetima, nedostatkom prometnih veza itd.³

Zahvaljujući djelovanju trgovačkih aktera gradovi se okružuju, a potom i ulaze u njih, brojnim trgovačkim centrima i supermarketima. Pri tome propadaju male usluge, zanati, male specijalizirane ili opće trgovine jer ne mogu izdržati konkurenciju velikih, niti plaćati visoke rente za unajmljivanje malih prostora što se, dakako, reflektira na previsoke cijene kupcima. Prostori tih malih aktera, tako važnih za kapilarnu strukturu gradova, zatvaraju se naočigled, obljepljuju papirima, potom ih unajmljuju drugi mali poduzetnici koji očekuju sreću, a zatim neuspjeh.

Povratak takvih malih usluga vidi se u velikim gradovima Zapadne i Istočne Europe kojima one daju posebnu draž i privlačnost i na kojima, između ostaloga, ti svjetski i mali gradovi grade svoj *image*. Male kavane, mali restorani, male trgovine, mjerilo maloga postaje mjerilom kvalitete i posebnosti dok mjerilo velikoga unificira i homogenizira prostor, pa kažemo da je “*in*” malo, specifično, raznoliko. S obzirom na prevlast velikoga i jednoobraznog, malo je samim tim i ekskluzivnije i skuplje jer je rjeđe. U Hrvatskoj se tek pokreće trend velikih pothvata koji mogu

³ Petovar (2003.) govori o kulturi “ibarske magistrale” kao urbane paradigme tj. pojavi da periferija ulazi u grad kao način života, a ne da grad urbanizira okolicu. Slične pojave mogu se uočiti i u Hrvatskoj (u Zagrebu npr. sesvetska ili dugoselska magistrala koje “ulaze u Zagreb” kao način provođenja slobodnoga vremena).

biti opasni jer mogu devastirati kulturno-povijesno nasljeđe, i jer su ireparabilni. No skorojevički sloj napreduje i pri tome želi pokazati svoje bogatstvo i moć (Veblen, 1994.). Ti “instant” bogatuni mogli bi učiniti mnogo štete prostoru, iako bi da hoće i znaju mogli učiniti i mnogo dobra, prije nego ih društveno odgovoran kapitalizam upokori. U borbi s javnim mnijenjem i građanima, ti akteri naglo mijenjaju retoriku iz bahate u udvorničku (“modernizirati grad za stanovnike”), ali s, dakako, istim latentnim ciljevima (poznati primjer Cvjetnoga trga u Zagrebu).

Uz to i među stanovnicima raste kultura masovne potrošnje u velikim centrima, bez stvarnoga momentalnoga pokrića. Mediji podržavaju taj stil i zasipaju nas brojnim reklamama s dobrim prilikama. Indikativne su “ludnice” kupovanja povodom praznika, ili kolone automobila kupljenih na *leasing*. Masovna kultura i relativno siromaštvo pogoduju takvom tipu ponašanja, dok više klase (novca ili ukusa) biraju ekskluzivne ponude. No, i o tome bi se *circulusu viciosusu* moglo govoriti u trenutku kada se prijeđe granica rijetkoga. Ako je previše potrošača ekskluzivnoga ukusa, onda on to više i nije. Prisjetimo se sjajne analize T. Veblena, prije spomenute, imitatorske klase skorojevića – “*Oni bi, a ne znaju*”. S. Sassen (2006.) analizirajući promjene u socijalnoj strukturi gradova primjećuje kako se srednja klasa prošle generacije drži relativno dobro u ekonomskom smislu, no sadašnja generacija ne može vlastitim radom dostići nivo svojih roditelja. Zato se danas otvaraju drugi načini, poput kredita npr., koji postaju uobičajeni.

4. Stručnjaci

U okviru našega užeg interesa jesu stručnjaci koji se bave prostorom (prostorni planeri, urbanisti, inženjeri, građevinari i ostali kojima je prostor dio interesa unutar njihove šire struke – urbani sociolozi, urbani ekonomisti, demografi, socijalni geografi...). U socijalizmu prostorno i urbanističko planiranje bili su preslika društvenoga planiranja, ali su imali i određenu samostalnost. Osim što su planirali, stručnjaci su pisali i znanstvene i stručne radove o planiranju. Ante Marinović Uzelac upozorava na razlike u vrstama planiranja. “Urbanistički plan bavi se unutrašnjim prostornim uređenjem naselja i gradova, a načinom i metodom koji ovise o vrsti urbanističkoga plana tj. je li riječ o generalnom urbanističkom planu ili detaljnom urbanističkom planu” (Marinović Uzelac, 2001.:11). Dodali bismo da je GUP uvijek bio dugoročniji, sveobuhvatniji, apstraktniji (nije išao u detalje), te je bio neka vrsta vizije razvoja grada.

“Prostorni plan bavi se uređenjem ukupnog prostora tj. teritorija. Taj teritorij može sadržavati, a najčešće i sadržava, naselja i gradove, ali promatrane kao točke bez dimenzija, ili, ovisno o mjerilu u ciljevima plana, kao površine, ali samo ukupne, s dimenzijama i oblicima, bez ulaženja u njihovu unutrašnju strukturu. Međutim, prostorni plan može se baviti i teritorijem na kojem uopće nema naselja...” (Marinović Uzelac, 2001.:12). Isti autor dodaje da se ljudima, dobrima i djelatnostima u njemu bave druge discipline: sociologija, demografija, ekonomija, humana geografija (Marinović Uzelac, 2001.:12).

“Na teoriju, s jedne strane, imaju utjecaj druge znanosti, a s druge strane, ona se kreće u određenim društvenim uvjetima. Na praksu pak utječu druge struke, ali i društveni interesi i društveno htijenje, izraženo političkom voljom zakonodavnih institucija društva” (Marinović Uzelac, 2001.:12).

Arhitektura se bavi projektiranjem pojedinačnih elemenata, kao npr. kuća i zgrada. Autor pretpostavlja multidisciplinarnost urbanističkoga i prostornog planiranja jer svaka od disciplina sudjeluje u planiranju svoga segmenta, a sve skupa unutar prostornoga/urbanističkoga plana.

Vladimir Braco Mušič u knjizi *Urbanizem – bajke in resničnost* (Urbanizam – bajke i stvarnost) također urbanist, daje vrlo široku definiciju urbanizma: “Sve češće govorimo o urbanizmu. O urbanizmu kao društvenoj djelatnosti, o urbanizmu kao o putu k primjerenijem životnom i radnom okolišu našega čovjeka, o urbanizmu širokoga raspona, koji je ekonomska kategorija, društvena disciplina i akcija, dogovor o estetskom oblikovanju naselja i konačno način življenja, življenja u naselju, rada u naselju...” (Mušič, 1980.:11). Ova knjiga, stara trideset godina, obuhvatnija je i aktualnija od mnogih recentnijih. Ona čak prelazi granice interdisciplinarnosti i teži nekom “renesansnom” pristupu iako autor poistovjećuje urbanizam kao umijeće s urbanizmom Wirtha, tj. kao načinom života, a to ipak nije isto.

Zdravko Mlinar u mnogim svojim radovima iz rakursa urbane sociologije ističe kompleksnost i interdisciplinarnost u znanostima o prostoru, ali ne kao njihov puki zbroj i podjelu posla na aspekte (“adicirajuća logika”). On kaže: “Interdisciplinarnost se može postići jedino postupno i temeljem zajedničkoga istraživanja koje u međunarodnom mjerilu jamči razvoj nomotehničkih i ideografskih znanosti” (Mlinar, 2005.:660). Mlinar kaže da su se i znanost o planiranju i planiranje samo ograničili na multidisciplinarnost, a ne na interdisciplinarnost. Iz našega iskustva u izradi urbanističkih planova, sociolozi i drugi sudjelovali su kao tvorci raznih “aspekata” plana, npr. “sociološki aspekti”, koji su se odnosili na kvalitetu života stanovnika naselja. Istraživanja su se najčešće provodila u mjesnim zajednicama gdje su stanovnici izricali svoje primarne i razvijene potrebe, koje su se onda (ako) pretvarale u planske kategorije. Urbani sociolozi bavili su se i drugim temama vezanim uz planiranje, a ticale su se uvjeta života u gradu.

U razvijenim zemljama Zapada usprkos kapitalizmu, planovi i urbanizam i dalje igraju važnu ulogu, najmanje kao korektiv privatnih i obrana javnih interesa. Što se s urbanizmom dogodilo u razdoblju tranzicije i neoliberalizma u postsocijalističkim zemljama? Sociološki je neophodno tu djelatnost smjestiti u opći društveni kontekst karakteriziran deregulacijom uloge države, razvojem tržišne ekonomije, privatizacijom, postmodernom atomizacijom, pojavom novih aktera... Ne nameću li te promjene *ipso facto* rasap urbanizma kao “velike priče”, kao kraj regularnosti, predvidivosti i planiranja? (Mlinar, 2005.). Mlinar u tekstu *Od slučajnosti ka zakonitosti* (1987.) piše: “Poslije svega toga glavno se pitanje pak postavlja u kontekstu tzv. postmodernoga društva u kome se srećemo sa ‘svršetkom velikih priča’, ‘krajem povijesti’, s razglabanjima kako više nema nikakve regularnosti, ni ikakvih razvojnih procesa, ikakve predvidivosti, nego da je riječ samo još o neodređenoj

preobrazbi (*open ended transformation*) u svim smjerovima... I znači li to, sukladno svemu, i kraj smislenosti rasprave o planiranju?" (Mlinar, 1987.; prema Mlinar, 2005.:670). Mlinar polemizira s raznim autorima (Albrow, Gibbens i Reimer) koji tvrde da u postmoderno doba nema više starih prepoznatljivih pravilnosti, niti zajedničkoga nazivnika za neki interpretativni model društva. "Više je posrijedi eklektičko miješanje starih i novih elemenata u slijedu posve različitih lokalnih i globalnih odnosa... Istodobno, sa sve većom slobodom odabira životnih stilova nestaje nekadašnja sigurnost, a na prvo mjesto dolazi nesigurnost" (Mlinar, 2005.:671). Mlinaru teško pada pomirenje s takvim stavom te uporno traga za nekim zakonitostima u društvu i prostoru koje nisu na razini pojavnosti, a koje jedine daju smisao planiranju. Iako, kaže on, prostor gubi na značaju kao prepreka u komunikacijama, zbog njegovoga stvarnog nedostatka, on postaje poput "kontejnera". Stvara se neki novi red ustanovljen novim situacijama, a može se prepoznati u dualnostima koje se ne isključuju: individualizacija – globalizacija, domocentričnost – posvudašnjost... Jedino možemo primijetiti da su dihotomije kao obrazac analize postale ograničavajuće i da tjeraju analitičare na donekle artifično razmišljanje ili – ili tj. i – i, iako su situacije znatno raspršenije u stvarnosti.

M. Vujošević (2003.) bez obzira na razornu analizu društvenih uvjeta razmišlja o hipotetičkim modelima planiranja (prije, poslije i za vrijeme), koji su značajni manje po svojoj kompliciranosti, a više po tome što se moraju stvarati *in continuo* jer se sama stvarnost akcelerirano mijenja. Petovar (2003.) uzima kao osnovne kategorije planiranja javno dobro i javni interes. Javno dobro u liberalnoj tradiciji upućuje na ostvareno blagostanje i dobrobit pojedinca. No autorica se priklanja razumijevanju javnoga dobra kao sreće za najveći broj ljudi. Premda su sintagmu stvorili Benton i Mill, "sreća" je svakako pojam o kome bi se dalo ozbiljno diskutirati u znanstvenoj analizi. Blagostanje je možda prihvatljiviji pojam iako nema isto značenje. U prostorno-naseljskom kontekstu javno dobro obuhvaća opredmećene vrijednosti koje se mogu kvantificirati i neopredmećene vrijednosti (npr. ambijentalne) koje su više kvalitativne. "U gradovima sa značajnim kulturnim, istorijskim, socijanim i drugim nasleđem i značajem, sve više se nastoji na definisanju velikih gradskih celina pa čak i ukupne gradske teritorije kao javnog dobra... Važno je imati na umu da ovako definisan pojam javnog dobra ne implicira svojinski status" (Petovar, 2003.:128). Time se otvara ili nastavlja velika tema odnosa javnoga i privatnoga koja se često interpretira doslovno, suženo, dakle, krivo. "Zbog porasta broja interesa i njihove česte konfliktnosti društvo mora razvijati forme i mehanizme za njihovu artikulaciju. Pojam pluralizacije podrazumeva legitimne interese, dakle poštovanje pravnih principa, demokratskih procedura, ukidanje monopola, te nove forme i neposrednu participaciju različitih aktera u javnoj sferi" (Petovar, 2003.:141).

Ako, dakle, prihvatimo da *urbanizam kao aktivnost i urbanisti kao akteri trebaju štiti javno dobro i javni interes unutar pravnoga sustava i u demokratskom društvu*, i ako su te tri kategorije u neoliberalnom društvu bitno zapostavljene, onda se u pitanje dovodi i sam urbanizam, pa čak i njegova definicija. Kakva je to djelatnost i kakvi su to akteri koji podilaze privatnim investitorima za vlastite interese i koji u trokutu: političari – ekonomski akteri – stručnjaci zapostavljaju interese građana, pa rade protiv njih i protiv gradova u kojima djeluju?! Radi li se tu

o *novom urbanizmu* u skladu s postmodernim neoliberalnim društvom i njegovim pravilima, što jest neizbježan okvir, ili se radi o *smrti urbanizma* kao djelatnosti? Tome doprinose i oni arhitekti koji zdušno grade ono što im investitori nalažu zapostavljajući pravila svoje struke. Njihovi zahvati takvoga tipa često narušavaju i urbanistička pravila jer privatnim napadaju javno ili ga uzurpiraju.

Arhitekti na pojedinim objektima i urbanisti na pojedinim dijelovima grada oblikom koji se često naziva "točkastim urbanizmom" pomažu razaranju grada, gubitku njegova identiteta i uz pomoć ireparabilnih intervencija uništavaju *genius loci* grada. Može li se to nazvati *negativnim urbanizmom ili antiurbanizmom* (usprkos strogim pravilima znanstvenoga vrednovanja). U ovakvim raspravama vrijednosni otklon i objektivnost gotovo su nemogući. No, oni se mogu postići istraživanjima i dokazima iz rezultata koji mjere kvalitetu života stanovnika gradova i drugih naselja, te održivoga razvoja prostora u cjelini. U svakom slučaju, ako su urbanizam kao djelatnost i urbanisti kao akteri neminovan dio općega društvenog konteksta, možemo očekivati konflikte na društvenoj sceni.

5. Civilni akteri

Iako su civilni akteri brojni, ovdje ćemo izabrati dva značajnija: nevladine organizacije i urbane socijalne pokrete.

Nevladine organizacije smatramo organiziranom formom s određenim ciljevima i trajnijim djelovanjem dok su urbani pokreti formalno nestrukturirani, često usmjereni jednom cilju i gotovo spontani. Premda međusobno surađuju, ta dva tipa civilnih aktera nisu isti. U razdvajanju društva od države i porastu civilnoga društva u početnoj demokraciji javljaju se brojne *nevladine organizacije*. Za vrijeme rata u Hrvatskoj otvorilo se polje brojnim nevladinim organizacijama, mahom inozemnim, ali i domaćim koji su obrazovanjem i materijalnim dobrima pomagale ljudima u ratnim situacijama. Završetkom rata otišle su i mnoge od njih, koje su uz veliku pomoć stvarale i ovisnički mentalitet onima koji su bili u progonstvu ili izgnanstvu.

Ovdje nas prvenstveno zanimaju one koje se brinu o prostoru (u Zagrebu Zelena akcija i Pravo na grad, kao najeksponiranije). Njima se pridružuju pojedini stručnjaci i relativno brojni građani. Svojim akcijama prelaze okvire svojih moći i moći građana, ali postižu i zamjetne rezultate (Svirčić Gotovac, Zlatar, 2007.). Velika je uloga nevladinih organizacija tj. njihovih akcija u najmanje trima stvarima:

- djelomičnom uspjehu obustave, ublažavanja ili odgode akcije jačih aktera,
- uspostavi vertikalne komunikacije (konfliktne ili korektivne) s akterima na višim razinama,
- uspostavi horizontalne komunikacije s građanima, pomažući im u samoosvješćenju, samoorganiziranju i reagiranju na akcije koje ih se tiču, tj. u razvijanju civilnoga društva.

Ako se tome doda njihovo međusobno povezivanje (uz neizbježne konflikte) u različitim gradovima, onda njihovo djelovanje prelazi granice lokalnih okvira i stvara mrežu komunikacija i akcija u cijeloj zemlji, pa i izvan nje.

Uz spomenute nevladine organizacije kao značajne aktere unutar civilnoga sektora, u svijetu su poznati različiti načini organiziranja i djelovanja građana. Na Zapadu postoji javno mnijenje, građani udruženi u razne interesne ili trajne grupe koje se bore za svoja prava⁴.

Drugi akter koga izdvajamo, između ostalih, jesu *urbani socijalni pokreti*⁵. Javljaju se po cijelom svijetu, osobito u Americi i Europi. Za ovu priliku razumno je ograničiti se na Europu zbog niza sociopovijesnih razloga. Najveći “bard” urbane sociologije Manuel Castells veliku je pažnju posvetio urbanim socijalnim pokretima. Oni se provlače kroz njegova najvažnija djela iako im mijenja i definiciju i kontekst, i teorije kojima ih objašnjava. U *Urban Question* (1977.) Castells, na temelju svoga strukturalističkog pristupa, urbane socijalne pokrete usko povezuje s radničkim pokretom u cilju ostvarenja socijalizma. Premda već tu uvodi pojam “kolektivne potrošnje”, kao eminentno urbane i borbe urbanih pokreta oko nje, još uvijek ne odustaje od ciljeva promjene društva u cjelini.

Nakon brojnih kritika, Castells u knjizi *City, Class and Power* (1978.) odvaja urbane socijalne pokrete od političkih stranaka, smatrajući ih, zbog njihove specifičnosti, autonomnim akterima koji se ne bore za političku moć nego za moć nad kontrolom javnih servisa. No, kako Castells ima potrebu svoj predmet smjestiti u neki formalni okvir, različite pokrete još ne smatra Pokretom, nego da će oni to postati. Minucioznom analizom Castells Madridski slučaj proglašava *arbetipom* svih urbanih pokreta jer u sebi objedinjava sve osobine potrebne za univerzalni tip urbanoga socijalnog pokreta.

⁴ Tako npr. u nekim socijaldemokratskim društvima u Europi (Švicarska, Švedska, Finska, Norveška, Nizozemska) građani jednog kvarta pa čak i ulice mogu zabraniti Gradu ili raznim investitorima prenamjenu javnoga pa i privatnoga prostora do detalja – gradnju u parku, sječu drvoreda ili samo jednoga drveta, čak i promjenu boje neke kuće. Lokalne vlasti moraju se tome pokoriti. Potpuno smo svjesni činjenice da građani mogu biti egocentrični, “komunitarni” (konzervativni na način da štite interese samo svoje uže sredine, i ne htjeti ništa što ih ometa u “njihovom dvorištu” – smetlišta, domove za suspektne društvene grupe, čak i domove za starije osobe, bučna zabavišta..., ali sve to može i treba drugdje). To je stara priča o odnosu privatnoga i javnoga koji se u urbanim prostorima dotiču i isprepleću, ali nije tema ovoga teksta.

⁵ U zemljama u razvoju, poput Južne Amerike npr., gdje država ne brine previše o sirotinji, postoje “paralelni svjetovi” država i građana u kojima se oni sami organiziraju i uređuju svoje životne uvjete kako znaju i mogu. Dapače, državi odgovara da prenosi dio svojih ingerencija na njih. Tu je siromaštvo osnovni “okidač” (*trigger*) samoorganiziranja građana (Bošnjak, 1988.). Ako, pak, država intervenira mogući su česti i neizbježni sukobi (Castells, 1975., 1983.). On ih analizira kao “urbane borbe” ili “grassrooth” pokrete.

Nizom daljnjih kritika (Pickvance, 1989.; Dunleavy, 1980.; Saunders, 1981.; Lowe, 1986.) Castells ponovo mora reterirati od svoga grandioznog modela i uvažiti dva značajna elementa u različitosti pokreta: individualni faktor i povijesne okolnosti. Tako nastaje knjiga *City and the Grassroots* (1983.) u kojoj Castells analizira tri tipa urbanih socijalnih pokreta: one koji se bave kolektivnom potrošnjom (javnim servisima), one koji žele vratiti ili uspostaviti zajednicu i one koji teže lokalnoj samoupravi (borba za "slobodan grad"). Srž ove nove, urbane političke analize, čine odnosi potrošnje, komunikacije i moći.

U knjizi *Urban Social Movements – the City after Castells* Stuart Lowe (1986.) precizno analizira sva Castellsova djela u kojima se bavi urbanim socijalnim pokretima, kao i kritikama njegovih koncepcija. Ne ulazeći ovdje u takvu raspravu, važno je napomenuti da svi autori vide pokrete odvojene od političkih partija, ali zainteresirane za lokalnu politiku (*politics*), odnosno razne određene politike (*policies*), da im je najveći interes u javnom sektoru društava, te da se oslanjaju na socijalnu bazu. Pri tome svi izabiru studije slučajeva kao metodološki pristup. U Europi su urbani socijalni pokreti buktali u 60-im i 70-im godinama, a splašnjavali u 80-im godinama 20. stoljeća. Međutim, smatramo da se oni ponovno javljaju (kao feniks) u Europi (vrlo često u suvremenim razmiricama brojnih imigranata u Europu, koja više nije ekonomski raj, i domicilne radne snage, koja se osjeća ugroženom).

U razdoblju socijalizma u nas urbani socijalni pokreti praktički nisu postojali. S jedne strane, postojao je pritisak države na sve oblike socijalnih nemira, a s druge, stvarani su različiti oblici kvazisamoupravljanja – u prostoru to su bile mjesne zajednice. One nisu imale veliku moć, posebno ne vertikalno, ali su bile pravni subjekti odakle su proisticala neka njihova prava. U novom društvenom tj. prostornom ustroju mjesne zajednice su ukinute i zamijenili su ih nemoćni i obespravljeni mjesni odbori. Utemeljene su općine koje imaju znatno veću moć odlučivanja o prostornim pitanjima. Istovremeno, nisu se razvili drugi oblici mogućnosti utjecaja građana na proces donošenja odluka, pa ni u prostoru. Tako su se, neminovno, počeli pojavljivati urbani socijalni pokreti, kao male točke od slučaja do slučaja, od problema do problema, od mjesta do mjesta. Povezali su se s nekim nevladinim organizacijama koje su im pomogle oko artikulacije ciljeva i načina borbe. To što ih neki, direktno pogođeni akteri (ekonomski, politički, stručni...), još ne prepoznaju kao potencijalnu moć, samo govori o stupnju razvoja našega društva. No, budućnost je tek pred njima⁶. Takvim protestima građani pokazuju da nisu uskogrudno vezani samo za svoje najuže interese u stambenom okruženju nego da ih zanima cijeli grad, što je suprotno uvriježenom mišljenju o ograničenosti građana samo na sebe i svoju najbližu okolinu.

⁶ Neki ugroženi investitori u svom bijesu pred mogućnošću postojanja drugačijega mišljenja i što više njegovoga izražavanja, upotrebljavaju uvredljive imenice za građane koji se ne slažu (tako ih privatni investitor Horvatinčić naziva "bubnjari", "ulica").

6. Zaključak kao početak

U ovom tekstu pokušali smo pokrenuti analizu aktera društvenih promjena u prostoru na strukturiran način, oslanjajući se na teorijski okvir analize postsocijalističkoga društva u Hrvatskoj i na jednu primjenjivu tipologiju aktera. Samo istraživanje može je potvrditi, nadopuniti ili opovrgnuti. Ponuđena analiza uloga i akcija različitih aktera u prostoru već pokazuje određene prepoznatljive promjene: porast uloge lokalnih aktera, pojavu samostalnih ekonomskih aktera, gubitak osnove za velike planske pothvate i dovodenje u pitanje urbanizma samoga, te jačanje civilnoga sektora, bio ili ne bio prepoznat u svijesti ostalih jačih aktera. Nameće se potreba za uvođenjem novih aktera u igru, npr. aktera u kulturi i aktera znanja, koji mogu, kao takvi, znatno doprinijeti kvalitetnim promjenama u urbanom okruženju i osobito kvaliteti života građana, braneći javni, a ne samo privatni interes. Pri tome analize slučajeva pokazuju se kao jedan od dobrih načina za provođenje istraživanja. Početak bi, dakle, bio u njihovoj primjeni u terenskom istraživanju koje predstoji.

Literatura

1. Bassand, M. (2001). Za obnovu urbane sociologije – jedanaest teza. *Sociologija*, Vol. XLIII, br. 4. (preveo S. Vujović).
2. Bošnjak, V. (1988). *Metodologija poticanja društvenih promjena u zemljama u razvoju, doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Castells, M. (1975). *Luttes urbaines*. FM, Paris: Petites collections Maspero.
4. Castells, M. (1977). *Urban Question*. London: Edward Arnold.
5. Castells, M. (1978). *City, Class and Power*. London: MacMillan.
6. Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots*. Berkley: University of California Press.
7. Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva, sv. I*. Zagreb: Golden marketing.
8. Cifrić, I. (2007). *Biotehnička ekumena (odgovornost za život susvijeta)*. Zagreb: Pergamena.
9. Dunleavy, P. (1980). *Urban Political Analysis*. London: MacMillan.
10. Fitzgerald, F. S. (2002). *Veliki Gatsby*. Zagreb: Bookglobe.
11. Giddens, A. (1995). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
12. Hodžić, A. (2005). Fleksibilizacija radnog procesa. *Sociologija sela*, 169 (3).
13. Iveljić, I. (2007). *Očevi i sinovi – privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International.
14. Krištofić, B. (2007). Digitalna nejednakost. *Sociologija i prostor*, 176 (2).
15. Lowe, S. (1986). *Urban Social Movements – the City After Castells*. London: MacMillan.
16. Marinović Uzelac A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.
17. Mlinar, Z. (2005). Sociologija prostora i planiranje u Sloveniji na pragu informacijskog društva, *Sociologija sela*, 169 (3).
18. Mlinar, Z. (2006). Lokalne posebnosti in avtonomija akterjev v kontekstu globalizacije. U: Okrugli stol "Mreža naselja u umreženom društvu: društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama». *Sociologija sela*, 171 (1).
19. Mušič, V. (1980). *Urbanizem – bajke in resničnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

20. Petovar, K. (2003). *Naši gradovi između države i građanina*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
21. Petovar, K. (2006). Izlaganje na okruglom stolu "Mreža naselja u umreženom društvu: društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama". *Sociologija sela*, 171 (1).
22. Pickvance, C. G. (1983). *What has become of urban movements. Towards a Comparative Analysis of a Diverse Reality*. Izlaganje na konferenciji: La mise en question de l'état providence et emergence de la cite. Universite de Paris, Nantree
23. Pušić, Lj. (2005). Urbani život i prepoznavanje društva. *Sociologija sela*, 169 (3).
24. Pušić, Lj. (2006). Izlaganje na okruglom stolu "Mreža naselja u umreženom društvu: društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama". *Sociologija sela*, 171 (1).
25. Ritzer, G. (1998). *The McDonaldisation Thesis*. London: Sage Publications Inc.
26. Ritzer, G. (2004). *The Globalization of Nothing*. Thousand Oaks, California: Sage Publications Inc.
27. Roca, Z.; Oliveira Roca, M. (2005). Prostori mjesta i tijekova, razvoj i globalno/lokalno povezivanje: prilog programu istraživanja krajolika. *Sociologija sela*, 169 (3).
28. Roca, Z. (Eds.). (2007). *European Landscapes and Lifestyles; the Mediterranean and Beyond*. Lisboa: Portugal. Edicoes Universitarias Lusofonas.
29. Rogić, I. (2002). Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije. U: Rogić, I.; Štambuk, M. i Mišetić, A. (Ur.). *Prostor iza*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
30. Sassen S. (2006). *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
31. Saunders, P. (1981). *Social Theory and the Urban Question*. London: Hutchinson.
32. Seferagić, D. (2002). Selo između tradicionalne i virtualne zajednice. U: *Selo: izbor ili usud*. Zagreb: Biblioteka Znanost i društvo Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu.
33. Seferagić, D. (2006). Piramidalna mreža gradova. *Sociologija sela*, 169 (3).
34. Soja, E. (2000). *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Blackwell Publishers Ltd.
35. Svirčić Gotovac, A.; Zlatar, J. (2007). Rekonstrukcija Central Business Districta (CBD) – primjer Cvjetnog trga u Zagrebu. U: Spasić, N. (Ur.). *Održivi prostorni razvoj gradova*. Tematski zbornik radova, drugi dio. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
36. Štambuk, M. (2002). Selo u europskom iskustvu. U: *Prostor iza*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
37. Veblen, T. (1994). *The Theory of the Leisure Class*. New York: Dover Publications Inc.
38. Virilio, P. (1999). *Brzina oslobađanja*. Karlovac: Biblioteka Psefizma.
39. Vujošević, M. (2003). *Planiranje u postsocijalističkoj političkoj i ekonomskoj tranziciji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam.
40. Vujošević, M. (2006). Izlaganje na okruglom stolu "Mreža naselja u umreženom društvu: društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama". *Sociologija sela*, 171 (1).
41. Vujović, S. (2006). Akteri urbanih promena u Srbiji. U: Okrugli stol "Mreža naselja u umreženom društvu. Društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama". *Sociologija sela*, 171 (1).
42. Župančić, M. (2005). Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja. *Sociologija sela*, 169 (3).

Original scientific paper

Dušica Seferagić

Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

e-mail: dusica@idi.hr

Actors of Social Changes in the Urban Space of Croatia

Abstract

The text is mostly about the actors of social changes in the urban space of Croatia which is used as an example. The author looks at globalization, transition and neoliberalism and how they affect the urban space, i.e. cities. For most authors (Giddens, Castells, Soja, Ritzer, Sassen...) globalization is the world networking with the local variants (glocalization). Among different types of actors, the author chooses Bassand's (2001) classification into political, economic, professional/expert and civil society actors. The first three actors form a triangle because they are connected in communication, whereas the fourth actor is a weak opposition which is nevertheless becoming more and more present during the birth of civil society and democracy. Special attention is paid to urban planning (and city planners as actors) which should, by definition, promote the public benefit, respect the public interest and legislation of a democratic society. The author shows that our reality is different and wonders whether we are dealing with "the death of urbanism", "new urbanism" in the given social context or "negative urbanism", that is, "anti-urbanism". The social context is Croatia.

Key words: space, city, actors, globalization, neoliberalism, social changes in urban space.

Received in January 2008

Accepted in February 2008